

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Türk Dil Kurumu Yayınları: 989

*

TÜRKİYE TÜRKÇESİ
AĞIZ ARAŞTIRMALARI ÇALIŞTAYI
(25-30 Mart 2008 Şanlıurfa)

*

Yayıma Hazırlayanlar:
Âdem TERZİ
Abdullah DURKUN

*

Kapak ve Sayfa Tasarımı:
Hangar Reklam Marka İletişimi ve Reklam Hizmetleri

*

Baskı:

Öncü Basımevi Ltd. Şti.
Kazım Karabekir Caddesi Ali Kabakçı İş Hanı
No: 85/2 İskitler/Ankara
Tel: (0312) 384 31 20
Belgegeçer: (0312) 384 31 19

Birinci Baskı: Ankara, Aralık 2009

Baskı Sayısı: 500

ISBN: 978-975-16-2204-4

Türk Dil Kurumu Yayınları
Atatürk Bulvarı 217, 06680 Kavaklıdere/Ankara
Telefon: (0312) 428 61 00
Belgegeçer: (0312) 428 52 88
Genel Ağ: <http://tdk.org.tr>

*

5846 sayılı Yasa'ya göre
Eserin tüm yayın, tercüme ve iktibas hakları
Türk Dil Kurumuna aittir.

Balıkesir "Çepni" Ağzı • 485

H. Kahraman MUTLU

Doğu Grubu Ağızlarında Ünlü Uyumlarının Bozulması • 511

Fatih ÖZEK

Muş-Bulanık Terekeme Ağzı • 523

Osman ÖZER

"düneyin / dünen" Zaman Zarfı Üzerine • 531

Muna Yüceol ÖZEZEN

Anadolu'daki Nüfus Hareketlerinin Ağızların Oluşmasına ve
İncelenmesine Etkileri • 541

Nevzat ÖZKAN

Bitki Adları Sözlüğü ve Bitki Adlarının Derlenmesiyle İlgili Sorunlar Üzerine • 559

Mehmet ÖZMEN

Ağız Araştırmalarında Kadın • 565

Jale ÖZTÜRK

Uluslararası Fonetik Alfabe ve Türkiye'de Ağız Araştırmaları • 575

Çetin PEKACAR

Figen DİLEK

İç Sebepleriyle Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ünlülerle İlgili Ses Olayları • 591

Mukim SAĞIR

Standart Dil ile Halk Dili Arasındaki Anlam ve Kullanım Farklılıkları Üzerine • 599

Gülten SAĞOL YÜKSEKKAYA

Anadolu Ağızlarına Ait Sözcük Haritaları Oluşturulabilir mi? • 611

Mustafa SARI

El Yazmalarında Ağız Özellikleri

(Baba Cem'î'nin Karadağ Destanı Adlı Yazma Eser Örneği) • 617

Ali SÖZER

Yer Adları Açısından Derleme Sözlüğü • 627

Mustafa ŞENEL

Türkiye Türkçesi Ağızlarında Çağdaş Kıpçak Lehçeleriyle Ortaklık Gösteren
s > h Değişimi Üzerine • 671

Mustafa TANÇ

Denizli İli Ağızlarında Zaman Eklerinin Kullanımı • 679

Turgut TOK

ULUSLARARASI FONETİK ALFABE VE TÜRKİYE'DE AĞIZ ARAŞTIRMALARI

Çetin PEKACAR*

Figen GÜNER DİLEK**

Giriş

Türkiye'de yapılan ağız araştırmalarında metinlerin yazıya geçirilmesi hep sorun olagelmıştır. Konuyla ilgili yapılan yayınlarda bu sorunun başlıca iki yönü üzerinde durulmuştur: 1) Aynı seslerin farklı harf ve işaretlerle gösterilmesi; 2) Aynı harf ve işaretlerin farklı sesleri göstermesi. Bu hususlara, ülkemizde kullanılan çeviri yazı sisteminin uluslararası çevrelerde tanınmamasını da ekleyebiliriz.

Ağız araştırmalarında metinlerin yazıya geçirilmesi o kadar önemlidir ki, bu iş yeterince doğru yapılamadığı takdirde, ona dayalı olarak yapılacak inceleme de temelden kusurlu olacaktır.

Aslında her sözlü metnin yazıya geçirilmesinde aynı ölçütler kullanılmaz. Ölçütün belirlenmesinde, hazırlanacak metnin hangi amaçla kullanılacağı önem kazanır. Metinde sadece anlama bakılacaksa, o takdirde söz konusu dildeki temel sesbirimlerin tespit edilip yazıya geçirilmesi yeterli olur ve buna *geniş yazı çevirimi* (phonemic transcription) denir. Örneğin Standart Türkiye Türkçesinin konuşurları bir tek /n/ sesini ayırt ederler. Bu sebeple geniş yazı çeviriminde bu sese karşılık tek bir sembol yeterlidir. Ama /n/ sesinin *yonga* kelimesindeki söylenişinin, *nasıl* kelimesindeki söylenişinden biraz farklı olduğunu belirtmek için *dar yazı çevirimini* (allophonic/phonetic transcription) kullanmak gerekir; yani /n/ sesinin altına veya üstüne belli işaretler koymak gerekir. STT için verilen bu örnek, yazı dili olmayan her dil için ve elbette ağızlar için de geçerlidir (*Daha geniş bilgi için bk. Handbook of the International Phonetic Association, 1999: 28-29*).

Seslerin ayırt edici niteliklerini kayba uğratmadan yazıya geçirilmesinin önemini burada etraflıca anlatmaya gerek yoktur. Ancak bu önemli konu maalesef yıllardır birçok dilci tarafından dile getirildiği ve birçok teklif öne sürüldüğü halde yine de Türkiye'de yapılan çalışmalarda bir birlik sağlanamamıştır.

Bu sorunu aşmak için sunulan ilk öneriler 1945'te Türk Dil Kurumunca yayımlanan *Türk Diyelekleri Çeviriyazı Sistemi* ve R. R. Arat'ın hazırladığı *Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu* ile karşımıza çıkar. 63 yıl önce yayımlanan bu kılavuzlar, aradan uzun yıllar geçmesine rağmen, maalesef Türk araştırmacılar tarafından ortak olarak kullanılmadığı gibi, söz konusu kılavuzlar değişen şartlara göre de

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ANKARA

** Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, ANKARA

geliştirilmemiştir. Oysa aradan geçen sürede konuyla ilgili pek çok araştırmacı, değişik tarihlerde sorunun önemine değinmiş, farklı fikirlerle de olsa, nasıl çözülebileceğinden bahsetmiş, ancak somut bir sonuca ulaşamamıştır (Gülensoy, 1979; Delice 1995: 119-131; Gemalmaz, 1999: 12; 2001: 25-37; Ercilasun 1999: 43; Sağır, 1999: 126-138; Karahan 2000: 23-24; Akar; 2006: 50; Öçalan, 2006-I 169-188). Bazı araştırmacılar soyut önerilerle yetinmeyerek kendi geliştirdikleri çeviri yazı alfabelerinin kullanılmasını önermişlerdir. Bunlar arasında en çok kabul gören, Türk Dil Kurumunca 1997 yılında düzenlenen bilimsel bir toplantıda Ercilasun tarafından sunulup tartışılarak kabul edilen alfabe olmuştur (Ercilasun, 1999: 43-48).

Sorunun çözümü için sunulan önerilere bakıldığında, bütün araştırmacılarca kullanılabilir *ortak bir çeviri yazı sisteminin* geliştirilmesinin gerekliliğinin ön plana çıktığı görülmektedir. Geliştirilecek ortak çeviri yazı sisteminin Türk Alfabeti temelli olması, kolay anlaşılır bir nitelik taşıması hususları da vurgulanmaktadır. Bazı araştırmacılar, böyle bir sistemin *Uluslararası Fonetik Alfabe* (IPA) ile de uyumlu olmasını veya onu esas almasını da teklif etmişler (Akar; 2006: 50; Öçalan, 2006-I); hatta, aşağıda değinileceği gibi, bu alfabeyle araştırmalarında kullananlar da olmuştur.

IPA'NIN KULLANILDIĞI TÜRK DİLİYLE İGİLİ YAYINLAR

Ağız araştırmaları da dâhil olmak üzere, gerek ülkemizde gerekse yurt dışında, Türk dili üzerine yapılan yayınlara şöyle bir göz attığımızda, kısmen veya tamamen IPA'nın kullanıldığı birçok araştırma olduğunu görüyoruz. Burada söz konusu yayınların tam bir listesinin verilmesi yoluna gidilmeyecek, konunun anlaşılmasına yetecek belli başlı yayınlara göz atılmakla yetinilecektir.

Tespitlerimize göre, Türkiye'de IPA'ya yer verilen ilk araştırma E. Gemalmaz'a aittir. Gerçi, birinci baskısı 1978 yılında yapılan ve *Erzurum İli Ağızları* adını taşıyan bu araştırmada, metinlerin yazıya geçirilmesinde TDK tarafından 1945'te yayımlanan *Türk Diyeleklere Çeviriyazı Sistemi* adlı eserden yararlanıldığı belirtilmektedir (1995: 3-4); ancak kullanılan işaretlerin IPA (1945 sürümü) ve Fundamenta'daki karşılıkları tablolar hâlinde, başarılı bir şekilde gösterilmiştir (1995: 68-69).

Gemalmaz, IPA'yı kullanmama gerekçesi olarak, bu alfabenin dilciler için yalnız Türkiye'de değil, dünyada da henüz yaygınlık kazanmadığını göstermektedir; ki bu da araştırmanın tez olarak hazırlandığı 1973 yılı için yerinde bir tespittir. Araştırmada, IPA'nın ve Türk şiveleri için Fundamenta'da teklif edilen çeviri yazı işaretlerinin yerine, hem açıklamaları ve örnekleri, hem de yazı makinası olanaklarına yakınlığı yönünden ve "şimdilik" kaydıyla, TDK tarafından 1945'te yayımlanan *Türk Diyeleklere Çeviriyazı Sistemi* adlı eserden yararlanmanın yerinde görüldüğü belirtilmektedir (Gemalmaz, 1995: 3-4). Araştırmacının "şimdilik" kaydını düştüğü "Birliğe gidilmesi gereken sorunlarımızın en önemlilerinden biri budur." dip notu, aradan uzun yıllar geçmesine rağmen bu konuda hâlâ ciddi ve somut bir sonuca ulaşamadığımız göz önüne alınırsa, çok haklı ancak Türkiye dil bilim çevrelerinde yeterince yankı bulmamış bir uyarı olarak değerlendirmelidir (1995: 393).

IPA'nın kullanıldığı ikinci araştırma, Hayasi Tooru'ya ait olan ve Bolu ağız üzerine yapılan araştırmadır. Bu araştırmada metinler yazıya geçirilirken standart Türkçenin imla kurallarına uyulduğu ve ses kayıtlarının deşifresinde *Türk bilim adamlarının yaygın olarak kullandığı* şekillerin tercih edildiği belirtilmiştir. İnceleme kısımlarında, kullanılan işaretlerin IPA'daki karşılıkları verilmiş, fakat bunlar metinlerde kullanılmamıştır (Tooru, 1988: 5).

M. Kirchner tarafından hazırlanan ve İstanbul'a göç etmiş Kazak Türklerinden derlenen ağız metinlerinin ve bu metinler üzerinde ayrıntılı ses bilgisi incelemesinin yapıldığı bir başka eserde ise, Fundamenta'nın transkripsiyon sistemi kullanılmış, ancak giriş bölümünde transkripsiyon sisteminin tanıtıldığı kısımda, sesler tablosunda, işaretlerin IPA karşılıkları da parantez içinde verilmiştir (Kirchner, M., 1992: 2-3).

IPA, kısmi olarak 1998'te yayımlanan *The Turkic Languages* adlı yayında da kullanılmıştır. Bu eserde de esasen Fundamenta'nın transkripsiyon sisteminin kullanıldığı, bununla birlikte "gerektiğinde daha ince fonetik detayların IPA ile verildiği" belirtilmiştir. Yine bu eserin "Çeviriyazı ve İşaretler Üzerine Notlar" başlıklı kısmında verilen ünsüz işaretleri tablosunda, bazı ünsüzlerin IPA karşılıkları köşeli parantez içinde gösterilmiştir (Johanson and Csato, 1998: xviii-xix).

IPA'nın kullanıldığı bir başka araştırma, Brendemoen'a ait olan ve Trabzon ili ağızlarının inceleme konusu yapıldığı iki ciltlik kitaptır. Brendemoen, çalışmasının "Transkripsiyon Prensipleri" başlıklı bölümünde, *hedef kitlesini dikkate alarak, IPA'yi değil Türk alfabesini kullandığını* vurgulamıştır. Araştırmacının Türk alfabesinde temsil edilmeyen işaretleri, çeşitli ayırt edici semboller yardımıyla ürettiği görülmektedir. Bununla birlikte araştırmacı, fonemik analizlerde kullandığı bütün işaretleri IPA temelinde açıkladığını da belirtmiştir (Brendemoen 2001 v I: 44-45). Nitekim kitapta fonemik analizlerin yapıldığı kısımlarda her sesin özellikleri belirtildikten sonra IPA karşılığı da verilmiştir. Ayrıca, kitabın ikinci cildinin başında Türk alfabesi temelli bu çeviri yazı işaretleri, IPA'daki karşılıkları ile bir liste hâlinde sunulmuştur (Brendemoen 2001 v II: 11-12). Metinlerde IPA'nın değil, araştırmacının kendi geliştirdiği Türk alfabesi temelli çeviri yazı sisteminin kullanıldığını da özellikle vurgulayalım. Ne var ki, 2001 baskılı bu araştırmada IPA'nın hangi sürümünün kullanıldığı belirtilmemiştir.

Tespitlerimize göre Türkiye'de ağız metinlerinin IPA kullanılarak yazıya geçirildiği ilk çalışma, M. Stamova'ya aittir ve doktora tezi olarak, Gagauz Türkçesi ağızlarının karşılaştırmalı ses bilgisini konu almıştır (Stamova, 2001). Bu araştırmada da IPA'nın hangi sürümünün kullanıldığıyla ilgili bir kayda rastlanmamaktadır.

Türkiye'de ağız metinlerinin IPA kullanılarak yazıya geçirildiği ikinci çalışma, Mine Kılıç tarafından hazırlanan *Kahraman Maraş Merkez Ağızı* adlı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada metinler hem Türkiye Türkçesi Alfabesi ile, hem de IPA ile yazıya geçirilmiştir. Araştırmacı, "IPA'nın Türkiye'de fazla kullanılmaması sebebiyle, kayıtlarını hem yazı alfabesiyle, hem de IPA (U.A.F.A.) sembolleri ile fonetik transkripsiyon şeklinde yazdığını" belirtmektedir (Kılıç, 2001: 2).

Türkiye'de ağız metinlerinin IPA kullanılarak yazıya geçirildiği üçüncü çalışma, Gülsüm Killi tarafından hazırlanan doktora tezi; dördüncüsü ise Elvina

Abduvaliyeva'ya ait yüksek lisans tezidir. Bu araştırmacılarından ilki, metinlerini IPA'nın 1993 yılında kabul edilen sürümüne; ikincisi de 1996'da kabul edilen sürümüne uygun olarak yazıya geçirmişlerdir (Killi 2002; Abduvaliyeva 2004).

Tespitlerimize göre ülkemizde IPA'ya yer veren son ağız araştırması, Faruk Yıldırım'a aittir ve *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları* adını taşır. Araştırmada, metinlerin yazıya geçirilmesinde kullanılan işaretlerin, *Türk Dialekleri Çeviri-yazı Sistemi* (1945) adlı kılavuzun temel alınarak ve diğer ağız araştırmalarından da yararlanılarak belirlendiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte, bizce isabetli bir kararlar, kullanılan çeviri yazı işaretleri, IPA karşılıklarıyla birlikte tablo hâlinde, eserin girişinde verilmiştir. Bazı hataların gözden kaçmadığı bu tabloda IPA'nın hangi sürümünün kullanıldığı belirtilmemiştir (Yıldırım, 2006: xii, 2).

Ağız araştırması niteliğinde olmasalar da, ülkemizde yapılan dil bilimi yayınlarının hemen hesinde IPA tercih edilmektedir.

Görüldüğü gibi Türk Dili araştırmacıları IPA'ya pek de yabancı değildir. Son zamanlarda yapılan yayınlarda IPA'nın kullanım sıklığının arttığı da gözlenmektedir. Bu gelişme, ağız metinlerinin isabetle yazıya geçirilmesinde IPA'nın, nitelikli ve kapsamlı bir sistem olarak görüldüğünün gittikçe güçlenen bir kanaat olarak öne çıktığının bir kanıtı sayılabilir. Bizim kanaatimizce de ağız araştırmalarında kullanılacak en nitelikli ve kapsamlı alfabe, IPA'dır. Ne var ki, bütün üstünlüklerine rağmen IPA'nın da bazı kusurları vardır ve uluslararası dil bilim çevrelerinde henüz istisnasız bir kullanım alanı bulmamıştır. Burada IPA'nın üzerinde biraz durmak, onu özetle de olsa tanıtmak ve yaygınlığı ile kusurlarından söz etmek istiyoruz.

IPA NEDİR?

Bilindiği gibi Uluslararası Fonetik Alfabe, Uluslararası Fonetik Derneği (The International Phonetic Association) tarafından geliştirilmiş, konuşma seslerinin bütün ayırt edici niteliklerini gösterebildiği iddiasında olan ve başta ses bilimciler olmak üzere dil biliminin çeşitli alanlarında çalışan araştırmacılar, sözlük bilimciler, öğretmenler, hatta kulak burun boğaz uzmanları gibi ilgili bütün alanların çalışanlarınca kullanılacak bir çeviri yazı sistemidir. İlk olarak 1888 yılında Latin alfabesi temelinde geliştirilen ve değişik tarihlerde yapılan birçok düzenlemeden sonra son şekli 2005'te oluşturulan bu sistem, bilinen bütün dillerdeki bütün sesleri gösterilebildiği iddiasında olduğu gibi, sonradan tespit edilebilecek seslerin gösterilmesine de imkân sağlayacak nitelikte hazırlanmıştır. Bunu sağlamak için IPA [ç], [ʃ] ve [ŋ] gibi özel olarak tasarlanmış çok miktarda karakter ve ayırt edici işaret barındırır (Handbook of the International Phonetic Association, 1999; Trask, 1996: 183).

Uluslararası dil bilim çevrelerince en yaygın olarak kullanılan IPA, özellikle Birleşik Amerikalılar olmak üzere birçok dil bilimci tarafından, çok karmaşık işaretler barındırdığı gerekçesiyle çeşitli eleştirilere uğramış, hatta reddedilmiştir. Bununla birlikte en az yaygın olduğu ABD'de yavaş da olsa rağbet kazanmakta olduğu da belirtilmektedir (Trask, 1996: 183). Burada, IPA'nın en az yaygın olduğu ABD'de, bu alfabeyle karşı çıkılma sebeplerini gözden geçirmemizin, kendi sistemimizi geliştirmede aydınlatıcı rol oynayacağını düşünüyoruz.

Amerikalı dil bilimcilerinin IPA'yı kullanmama sebepleri arasında, onun kullanılmasını bilmemeleri gösterilmemektedir. Asıl sebep başka noktalarda aranmaktadır. Bunların başında, *kendi aralarında belli sesler için tercih ettikleri işaretleri, bir gelenek oluşturacak şekilde, düzenli ve yaygın olarak kullanıma sokmuş olmaları* gösterilmektedir (Pullum and Ladusaw, 1996: xii).

Gerçekten de "Amerikan transkripsiyonu" olarak adlandırılan sistemin ABD'de gelenekselleştiği görülür. Amerikan geleneği, Amerikan bilimcilerinin Kuzey Amerika'daki yerli dilleri üzerine 19. yüzyılın sonlarında başlayan çalışmalarından beslenen çeviri yazı uygulamalarına kadar uzanan kendi köklerine sahiptir. Amerikan çeviri yazısı, Amerika Antropoloji Derneğince oluşturulan bir komite tarafından Amerikan yerli dillerinin gramerleri ve metinlerinin yayımında kullanılacak bir transkripsiyon sistemi için 1916 yılında yayımladıkları tekliflere dayanır. Bu teklifler IPA'ninkilerden biraz farklı prensiplere cevap niteliğinde bir çeviri yazı sistemi sunmaktaydı (Pullum and Ladusaw, 1996: xii).

IPA, "seslerin birçok ayrıntılı tonları" için çeşitli sembolleri destekleyen, dillerdeki zıtlaşan sesler için "diakritik işaretler olmadan iki ayrı harf" sunan bir alfabe ararken, Amerikan bilimciler, yayınları için "pratik" bir sistem aramışlardır. Amerikan çeviri yazısı, metin yayımını kolaylaştırmak için yazı tiplerinde kullanılabilir olmayan özel karakterlerin oluşturulmasından kaçınmaya çalışmak gibi birçok bakımlardan pratik görülmüştür. Bu sistem, fonetik detayı öncelleyen çeviri yazısı yerine fonolojik bir yaklaşımı tasvip etmektedir. O, evrensel olmaktan çok, spesifik olarak Amerikan bilimcilerin ihtiyaçlarına yoğunlaşır, evrensel kapsamı elde etmekten ziyade de, Amerikan yerli dillerinde rutin olarak rastlanan sesler için karakter bulmayı amaçlar. Ayrıca Amerikan geleneği, sembolleştirmede IPA sisteminin yaptığından çok daha fazla "kompozisyonelliğe" önem verir (Pullum and Ladusaw, 1996: xii).

Uluslararası dil bilim çevrelerinde hâlâ birçok muhalifi olmasına rağmen IPA, yine de yaygınlığını korumaktadır. Daha önemlisi, bu alfabenin uluslararası yaygınlık ve ortaklık bakımından henüz alternatifi bulunmamaktadır.

Gidişata bakılırsa yakın bir gelecekte IPA, çeviri yazı sistemleri arasında uluslararası yaygınlığa kavuşma bakımından rakipsiz kalacak gibi görünmektedir. Hem uluslararası yaygınlık, hem de seslerin ayrıntılı özelliklerini gösterebilme nitelikleri dolayısıyla ülkemizde de çeviri yazı çalışmalarında IPA'nın kullanılması kaçınılmaz görünmektedir. Ülkemizde yayımlanan dil araştırmalarının uluslararası dil bilim çevrelerince okunmasını veya kullanılmasını kolaylaştırmak açısından da IPA'nın kullanılmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Ancak, Amerikalı dil bilimcilerin IPA'ya karşı getirdikleri eleştirilerin çoğuna kendi şartlarımız açısından da katılabiliriz. Üstelik IPA, Avrupa'daki Türkoloji çevrelerinde de yaygınlık kazanmamıştır. Bütün bu şartlar göz önüne alındığında kendi millî çeviri yazı sistemimizi esaslı bilimsel temellere dayandırarak oluşturmak ve araştırmalarımızda bu sistemi kullanmak en akıllıca yol olarak görünmektedir. Araştırmalarımızda kullandığımız millî çeviri yazı işaretlerimizin IPA

karşılıklarını da liste halinde vermek suretiyle uluslararası dil bilim çevrelerince yayınlarımızın kolayca takip edilmesini sağlamış oluruz.

IPA NASIL KULLANILIR?

IPA'nın ilk bakışta karışık gibi görünen bir sistemi vardır. Oysa bu sistemin, biraz incelendiğinde hiç de zor olmadığı, hatta çok pratik olduğu bile söylenebilir. Aslında bu bildirinin muhatabı olan dilcilerin hepsi de IPA sembollerini kolayca tanıyabilir ve hatta birçok meslektaşın zaten IPA'yı pek iyi bildikleri kolayca tahmin olunabilir. Fakat burada genel dinleyici kitlesi de dikkate alınarak ve yapılacak tartışmaya bir ön hazırlık olması düşüncesiyle IPA'dan kısaca bahsetmenin yararlı olacağını düşünüyoruz.

IPA altı temel bölümden oluşur: 1) Akciğersi ünsüzler (Pulmonic consonants); 2) Akciğersi olmayan ünsüzler (Non-Pulmonic consonants); 3) Ünlüler (Vowels); 4) Parçalar üstü ses birimler (Suprasegmentals); 5) Ayırt ediciler (diacritics); 6) Diğer semboller.

1) Akciğersi ünsüzler, tablo şeklinde düzenlenmiş bir şemada toplanmıştır. Bu tablonun sütunlarında ünsüzlerin oluşum noktaları, satırlarında ise boğumlanma biçimleri gösterilir. Tablonun her hücrelerinde bir veya en fazla iki sembol vardır. Sembol çiftlerinden sağda olanlar tonlu ünsüzleri göstermektedir. Tabloda gölgeli bırakılan hücreler, söz konusu alanda konuşma sesinin üretilmeyeceğini göstermektedir.

2) Akciğersi olmayan ünsüzler üç sütunda gösterilmiştir: Şaklamalılar, tonlu patlayıcılar ve duraklılar.

3) Ünlüler, sola dönük ağız boşluğunu temsil eden bir dörtgen üzerinde gösterilmiştir. Dörtgenin sol tarafında ön (ince), sağ tarafında arka (kalın), orta ekseninde ise orta (yarı kalın) ünlüler gösterilir. Yatay eksenlerin en üstte olanı üzerinde kapalı (dar), en altta olanında ise açık (geniş) ünlüler gösterilir. Arada kalan iki yatay eksenin üste yakın olanı üzerinde yarı kapalı, alta yakın olanı üzerinde de yarı açık ünlüler yer alır. Aynı noktada gösterilen ünlü çiftlerinden sağ tarafta olan, yuvarlak ünlüyü temsil eder.

4) Vurgu, uzunluk, hece durağı, tonlama gibi parçalar üstü ses birimler de, ayrı bir kümede yeterince ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

5) Ayırt ediciler, bir tablo ile sıralanmış, ara sesleri veya seslerin özel niteliklerini belirlemeye yarayan ekstra işaretlerden ve bunlara ait örneklerden ibarettir. Örnek olarak yuvarlak /ɔ/ ünlüsünün daha yuvarlak biçimi için, onun altına [,] işareti konur: [ɔ]. Tonlu olduğu halde biraz tonsuz duyulan /d/ ünsüzünü göstermek için de, onun altına [˘] işareti konulabilir: [d̥].

6) Diğer semboller kümesinde, ünsüz tablolarında gösterilemeyen ünsüzler tanıtılmıştır.

IPA'nın daha kolay anlaşılabilmesi için Uluslararası Ses Bilim Derneği tarafından bir el kitabı (1999) yayımlanmıştır. Bu kitapta IPA'nın tarihçesinin yanı sıra nasıl şekillendirildiği ve nasıl kullanılacağı ile ilgili açıklamalar bulunabilir. Kitapta ayrıca, Türkçenin de dâhil olduğu 29 dildeki seslerin IPA karşılıkları da, ayrı bölümlerde açıklamalarıyla birlikte yer almaktadır.

Günümüzde ulaşılan teknolojik imkânlar sayesinde IPA'nın kolayca anlaşılabilmesi için Genel Ağ'da birçok sayfa bulunmaktadır. Örnek olarak P. Meier'e ait Genel Ağ sayfalarında zengin örneklerle IPA sesleri tanıtılmaktadır (<http://www.paulmeier.com/ipa/charts.html>). Yukarıda anılan el kitabında sesleri tanıtılan dillere ait ses kayıtları da Genel Ağ'dan indirilebilir (<http://www.arts.gla.ac.uk/IPA/sounds.html>).

Bilgisayarlarda kullanılacak IPA yazı tipleri, SIL International'ın Genel Ağ sayfalarından ücretsiz olarak indirilebilir (http://scripts.sil.org/cms/scripts/page.php?site_id=nrsi&id=IPAhome).

SONUÇ VE ÖNERİLER

1) Ağız araştırmalarında kullanılmak üzere millî bir çeviri yazı sistemi oluşturulmalıdır. Bunun için Türk Dil Kurumunca 1997 yılında düzenlenen bilimsel toplantıda kabul edilen alfabe (Ercilasun, 1999: 43-48) temel alınabilir; IPA'nın düzeninden de yararlanılabilir. Oluşturulan çeviri yazı sisteminde seslerin tanımları için IPA'nın ölçütleri kullanılmalıdır (Örnek olarak, ünsüzler için oluşum noktaları, boğumlanma biçimleri vb.).

2) Oluşturulan millî çeviri yazı sistemi, düzenli aralıklarla, yeni ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda gözden geçirilip geliştirilmelidir.

3) Oluşturulan millî çeviri yazı sistemi, bir kılavuz ile birlikte, hem Genel Ağ'da, hem de matbu olarak yayımlanmalıdır. Yapılan değişiklikler yeni yayınlarla duyurulmalıdır.

4) Ağız araştırmalarında millî çeviri yazı sistemimiz kullanılmalı, ancak kullanılan işaretlerin IPA karşılıkları mutlaka ilgili yayında gösterilmelidir. Zaten son yıllarda yapılan yayınlarda, yukarıda da değinildiği gibi, böyle bir eğilimin geliştiği gözlenmektedir.

5) Burada ne sadece IPA, ne de sadece millî bir çeviri yazı sistemi lehine katı bir düşünce sergilemek istemiyoruz. Yapılacak tartışmalar sonucunda iki yoldan birinin mutlaka benimsenmesi ve birlik halinde bu tercihe uyulması gerektiğini belirtiyoruz.

6) Bildirimizin sonuna, Türk Dil Kurumunca 1997 yılında düzenlenen bilimsel toplantıda kabul edilen çeviri yazı işaretlerinin (Ercilasun, 1999: 43-48) IPA karşılıklarını gösterdiğimiz tabloları ekliyoruz. Bu tablolar, IPA'nın kullanımı için başlangıç kılavuzu niteliğinde, öneri amaçlı bir çalışma olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

- Abduvaliyeva, Elvina (2004), *Kırım Türkçesinin Ağızlarının Bugünkü Durumu*; Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sema Barutçu Özönder, Ankara.
- Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni* (Ankara 9 Mayıs 1997), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- Akar, Ali (2006), "Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları", *Turkish Studies /Türkoloji Dergisi 1* (2006), Sayı: 2, s. 41-53.
- Arat, Reşit Rahmeti (1987), *Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesince hazırlanmıştır), T. C. Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1946 (R. R. Arat, Makaleler Cilt I' in içinde, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara).
- Brendemoen, Bernt (2001), *The Turkish Dialects of Trabzon (Their Phonology an Historical Development, Volume I Analysis, Volume II Texts, Faculty of Arts, University of Oslo*.
- Delice, İbrahim (1995), "Anadolu ve Rumeli Ağızları Metinlerinde Kullanılan Seslerin Transkripsiyonu Meselesi", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 1.Sayı, Sivas, s. 119-131.
- Ercilasun, Ahmet B. (1999), "Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri", *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, Ankara, s. 43-48.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1995), *Erzurum İli Ağızları*, 3 cilt, TDK, Ankara (Birinci baskı 1978).
- Gemalmaz, Efrasiyap (1999), "Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler", *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni 9 Mayıs 1997*, TDK, Ankara, s. 4-13.
- Gemalmaz, Efrasiyap (2001), "Yazıya Geçirme (Transcription) ve Yazı Çevirimi (Transliteration)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 17, Erzurum, s. 25-37.
- Gülensoy, Tuncer (1979) "Türk Fonetik Transkripsiyonu Üzerine", *Türkoloji Dergisi*, VIII. Cilt., s. 169-190.
- Handbook of the International Phonetic Association* (1999), –A guide to Use of the International Phonetic Alphabet-, Cambridge University Press, Cambridge (United Kingdom).
- Johanson, Lars and Csató, Éva Á. (edited by) (1998), *The Turkic Languages*, Routledge, London and New York.
- Karahan, Leylâ (2000), "Ağız Araştırmalarında Sorunlar", *Türkçe'nin Ağızları Çalıştayı Bildirileri*, Haz. A. Sumru Özsoy- Eser E. Taylan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Kılıç, Mine (2001), *Kahraman Maraş Merkez Ağzı*, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Nasrullah Özsoy, Kahraman Maraş.
- Killi, Gülsüm (2002), *Hakas Türkçesinin Ağızları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Sema Barutcu Özönder, Ankara.

- Kirchner, Mark (1992), *Phonologie des Kasachischen*, (Untersuchungen anhand von sprachhaufnahmen aus der kasachishen exilgruppe in Istanbul) Volume I: Analysis, Vol. II: Texts, Weisbaden.
- Öçalan, Muharrem (2006), “Ağız Araştırmalarında Bilişim Teknolojilerinin Kullanılması ve Ağız Tezleri İçin Yenilik Önerileri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Tuncer Gülensoy Hatıra Sayısı*, 2006/I.
- Pullum, Geoffrey K., William A. Ladusaw (1996); *Phonetic Symbol Guide*, Second Edition, University of Chicago Press.
- Sağır, Mukim (1999), “Ağız Çalışmalarında Çeviriyazı”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni 9 Mayıs 1997*”, TDK, Ankara, s. 126-138.
- Stamova, Maria (2001), *Gagauz Türkçesi ve Ağızlarının Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*, Yayımlanmamış Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tooru, Hayasi (1988), *A Turkish Dialect in North-Western Anatolia-Bolu Dialect Materials-* (with the collaboration of İsmail Hakkı Akyoloğlu), Institute for The Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo.
- Trask, Robert Lawrence (1996), *A Dictionary of Phonetics and Phonology*, Routledge.
- Türk Dialekleri Çeviriyazı Sistemi*, Türk Dil Kurumu, 1945.
- Türkçenin Ağızları Çalıştay Bildirileri* (2000), Hazırlayanlar: A. Sumru Özsoy, Eser E. Taylan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Yıldırım, Faruk (2006), *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları*, 2 cilt, TDK, Ankara.
- http://scripts.sil.org/cms/scripts/page.php?site_id=nrsi&id=IPAhome
- <http://www.arts.gla.ac.uk/IPA/sounds.html>
- <http://www.paulmeier.com/ipa/charts.html>

**EK-1: TÜRK ALFABESİNDEKİ HARFLERİN
IPA KARŞILIKLARI VE SES TANIMLARI**

STT	IPA	IPA TANIMLARI
a	ɑ	Açık, arka, düz (postdorsal)
e	ɛ	Yarı açık, ön, düz
ı	ɯ	Kapalı, arka, düz
i	i	Kapalı, ön, düz
o	ɔ	Yarı açık, arka, yuvarlak
ö	œ	Yarı açık, ön, yuvarlak
u	u	Kapalı, arka, yuvarlak
ü	y	Kapalı, ön, yuvarlak
b	b	Tonlu, çift dudak, patlamalı
c	ɟ	Tonlu, ön damak-diş eti yarı kapantlı
ç	tʃ	Tonsuz, ön damak-diş eti yarı kapantlı
d	d	Tonlu, diş eti, patlamalı
f	f	Tonsuz, diş-dudak, sızıcı
g	ɡ	Tonlu, ön damak, patlamalı
ğ	ɣ	Tonlu, arka damak, sızıcı
h	h	Tonsuz, gırtlak, sızıcı
j	ʒ	Tonlu, diş eti-ön damak, sızıcı
k	c	Tonsuz, ön damak, patlamalı
l	l	Tonlu, diş eti, yanal akıcı
m	m	Tonlu, çift dudak, genizli
n	n	Tonlu, diş eti, genizli
p	p	Tonsuz, çift dudak, patlamalı
r	r	Tonlu, diş eti, tek vuruşlu (hafif titreşim)
s	s	Tonsuz, diş eti, sızıcı
ş	ʃ	Tonsuz, diş eti-ön damak, sızıcı
t	t	Tonsuz, diş eti, patlamalı
v	v	Tonlu, diş-dudak, sızıcı
y	j	Tonlu, ön damak, akıcı, yarı ünlü
z	z	Tonlu, diş eti, sızıcı

EK-2: ÇEVİRİYAZI İŞARETLERİNİN TDK-IPA KARŞILIKLARI**ÜNLÜLER**

TDK	TDK TANIMLARI	IPA	IPA TANIMLARI
ː	Ünlüler üzerinde uzunluk işareti	ː	Uzun (Diakritik)
ā		aː	Uzun a
◌̣	Ünlüler üzerinde kısalık işareti	◌̣	Çok kısa (Diakritik)
ĩ		ĩ	Çok kısa ı
˙	Kalın ünlüler üzerinde yarı incelme işareti	˙	Dil ağzın önünde (Diakritik)
		a	Açık, daha ön, düz
á	a-e arası ünlü	a	Açık, ön, düz (predorsal)
í	ı-i arası ünlü	i	Kapalı, orta, düz
ó	o-ö arası ünlü	ɔ	Yarı açık, orta, yuvarlak
ú	u-ü arası ünlü	u	Kapalı, orta, yuvarlak
˘	Geniş ünlüler üzerinde yarı daralma işareti	˘	Dil yükseltilmiş (Diakritik)
		ɛ	Yarı kapalı (kapalıya yakın), ön, düz
		ɛ̣	Dil alçaltılmış (Diakritik)
		ɛ̣	Yarı kapalı (açığa yakın), ön, düz
â	a-ı arası ünlü	ɯ	Yarı kapalı, arka, düz
ê	e-î arası ünlü	e	Yarı kapalı, ön, düz
ô	o-u arası ünlü	o	Yarı kapalı, arka, yuvarlak
ö	ö-ü arası ünlü	ø	Yarı kapalı, ön, yuvarlak
◌◌̣	Düz ünlüler üzerinde yarı yuvarlaklaşma işareti	◌◌̣	Yarı yuvarlak, yuvarlağa yakın (Diakritik)
		◌◌̣	Yarı yuvarlak, düze yakın (Diakritik)
â	a-o arası ünlü	ɑ	Açık, arka, daha yuvarlak
ê	e-ö arası ünlü	ɛ̄	Yarı açık, ön, daha yuvarlak
î	ı-u arası ünlü	ɯ̄	Kapalı, arka, daha yuvarlak

İ̇	i-ü arası ünlü	i̇	Kapalı, ön, daha yuvarlak
ä	Açık e	æ	Yarı açık (açığa yakın), ön, düz
~	Ünlüler üzerinde genizlilik işareti	~	Genizsileşmiş (Diakritik)
ẽ	Genizli e	ẽ	Genizsileşmiş e
—	Diftong	—	Diftong (durak yok)
	ma <u>alle</u> , de <u>al</u>	<u>aa</u> <u>ea</u>	

ÜNSÜZLER

TDK	TDK TANIMLARI	IPA	IPA TANIMLARI
.	k'nin altında, g'nin üstünde arka damak işareti	˙	Arka damaksılaşmış (diakritik)
ğ	Arka damak g'si: ğadın, ğelb	g	Tonlu, arka damak, patlamalı
ķ	Arka damak k'si: ķadın, ķoyun, zevķ, inķilap	k	Tonsuz, arka damak, patlamalı
ḡ	Orta damak g'si: ḡöz	ɟ˞	Tonlu, arka damaksılaşmış ön damak, patlamalı
ķ	Orta damak k'si: ķöz, ķıldı	c˞	Tonsuz, arka damaksılaşmış ön damak, patlamalı
g	Boğaz g'si: galdı, goyun	ɣ	Tonlu, küçük dil, patlamalı
	Bogaz k'sı	q	Tonsuz, küçük dil, patlamalı
[ɛ]		ɛ̣	Dil ucu (diakritik)
˘g	g-c arası ünsüz: ˘geldi, ˘göz	ɟ̣	Tonlu, ön damak, dil ucu, sızıcı
ħ	Sızıcı h: baħdı, ħoş	ħ	Tonsuz, küçük dil, sızıcı
ħ	Nefesli h: maħalle, ħaydar	ħ̣	Tonsuz, yutak, sızıcı
ñ	Damak n'si: deñiz, geldiñ	ɲ	Tonlu, ön damak, genizli
		ŋ	Tonlu, arka damak, genizli
ɾ	Peltek r	ɾ	Tonlu, dil ucu kıvrık, tek vuruşlu (Hafif titrek)
		ɾ̣	Hecesel (diakritik)

6	Titreklği uzatılan r	f	Tonlu, diş eti, tek vuruşlu (Hafif titrekl), hecesel
5	Peltek s	θ	Tonsuz, dil ucu, dişler arası, SIZICI
w	Çift dudak v'si	β	Tonlu, çift dudak, sızıcı
z	Peltek z	ð	Tonlu, dil ucu, dişler arası, SIZICI
˘	Gırtlak patlayıcısı: 'asker, 'acı	ʔ	Tonsuz, gırtlak, patlamalı
˙	Ünsüzler üzerinde telaffuz noktasının daha öne kaydığını gösteren işaret	j	Ön damaksılaşmış (Diakritik)
		tʃ	Tonsuz, diş eti, patlamalı, ön damaksılaşmış
ğ	Ön damak g'si (yalnız kalın ünlülerle hece kurduğu zaman): ğah, ğavur	ʒ	Tonlu, ön damak, patlamalı
ķ	Ön damak k'si (yalnız kalın ünlülerle hece kurduğu zaman): katip, pak	c	Tonsuz, ön damak, patlamalı
ĺ	Ön damak l'si (yalnız kalın ünlülerle hece kurduğu zaman): ğale, ğal, ğalķol	l	Tonlu, diş eti, yanal akıcı
ć	Normalden daha önde telaffuz edilen ve hafifçe sızıcı olan c: ćeviz, gelecek	dz̄	Tonlu, dil ucu-diş, yarı kapantılı
č	Normalden daha önde telaffuz edilen ve hafifçe sızıcı olan ç: čay, čivi	ts̄	Tonsuz, diş, dil ucu, yarı kapantılı
h'	Sızıcı h'nin ön damaksıl karşılığı: geldih', göreh'	ç	Tonsuz, ön damak, sızıcı
BÜYÜK HARF	Yarı tonluluk işareti	˘	Tonlulaşmış/Yarı tonlu (Diakritik)
Ç	ç-c arası ünsüz	ʧ̄	Tonlulaşmış, ön damak-diş eti yarı kapantılı
F	f-v arası ünsüz	f̄	Tonlulaşmış, diş-dudak, SIZICI
K	k-g arası ünsüz	ç̄	Tonlulaşmış, ön damak, patlamalı
P	p-b arası ünsüz	p̄	Tonlulaşmış, çift dudak, patlamalı
S	s-z arası ünsüz	ş̄	Tonlulaşmış, diş eti, sızıcı
Ş	ş-j arası ünsüz	ʃ̄	Tonlulaşmış, diş eti-ön damak, sızıcı

T	t-d arası ünsüz	↓	Tonlulaşmış, diş eti, patlamalı
(-)	Süreksiz ünsüzler altında yarı sızıcılık işareti		
b	b-v arası ünsüz	b̥β	Tonlu, çift dudak, çift üretimli yarı sızıcı
c	c-j arası ünsüz	d̥ʒ³	Tonlu, diş eti-ön damak, yarı sızıcı
(˘)	Ünsüzler altında belirsizlik (düşmek üzere oluş) işareti	˘	İşitimsiz (Diakritik)
	aḷ dı, iy, ne	b˘ n˘	
˘	Vurgu işareti (Standart Türkçeden farklı veya daha şiddetli vurgulanan hecelerden önce konur).	˘	Birincil vurgu
		˘	İkincil vurgu
			˘founə˘tɾʃən
˘	Yükselen ton (hecedeki ünlü üzerine konur ve uzunluk da ifade eder)	˘	
˘	Alçalan ton (ünlü üzerine konur ve uzunluk da ifade eder)	˘	
˘	Ulama işareti	˘	Ulama (durak yok)
˘	Hemze ve kesme: me˘mur, gi˘medi, eke˘, neş˘e	˘	Hece durağı (kesme)
	şî˘ir	ʃi.ir	[şî˘ir] şîir

